

Anita Belcheva, «Εισαγωγή»

(για το έργο Σπανός)

Το κείμενο παραδίδεται ανώνυμα σε τρεις παραλλαγές: α) σε ένα βενετικό έντυπο που διασώζει το έργο ολόκληρο και, μολονότι δεν φέρει χρονολογία έκδοσης, σύμφωνα με διάφορες ενδείξεις, χρονολογείται στο 1553, β) σε δύο χειρόγραφα, το Vind. theol. gr. 244 και το Vat. gr. 1139, από τα οποία το πρώτο έχει ελλείψεις στα υμνογραφικά μέρη και το δεύτερο παραδίδει μόνο τα πεζά τμήματα. Ο τίτλος στους κώδικες παρουσιάζεται μακροσκελής: *Ακολουθία του ανοσίου τραγογένη σπανού, του ουρίου και εξουρίου*, ενώ στο έντυπο είναι συντομότατος: *Σπανός*. Οι σύγχρονες εκδόσεις, κριτική και χρηστική, του H. Eideneier βασίζονται στο βενετικό έντυπο του 1553. Σύμφωνα με τους μελετητές, το κείμενο πρέπει να γράφτηκε στα μέσα του 14ου ή στις αρχές του 15ου αιώνα και φαίνεται πως τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1542 ή 1543 στη Βενετία –έκδοση που λανθάνει– ενώ ακολούθησαν πολλές επανεκδόσεις (1562, 1579, 1627, 1643 κ.ά.) ως το 1832, οι οποίες δείχνουν πως, σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για πολύ δημοφιλές ανάγνωσμα.

Η λέξη *σπανός*, η οποία δηλώνει τον άνθρωπο που δεν έχει καθόλου γένια, που είναι αγένειος ή που έχει πολύ αραιά γένια –ολιγογένειος–, στο κείμενο αποκτά μια ακόμα διάσταση και φτάνει στο σημείο να υποδηλώνει το κακό και πονηρό άτομο. Από τη μια μεριά, αντικείμενο διατυμπάνισης και διακωμώδησης είναι η εξωτερική εμφάνιση του σπανού και, από την άλλη, ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά του. Το ερώτημα που έχει τεθεί επανειλημμένως είναι αν η σάτιρα και η εξύβριση στο έργο απευθύνονται σε έναν συγκεκριμένο σπανό ή αναφέρονται γενικά σε όλους τους σπανούς. Έχουν υποστηριχθεί και οι δύο απόψεις, ωστόσο αυτή που επικράτησε και φαίνεται λογικότερη είναι ότι η αφορμή για όλο το έργο υπήρξε ένας συγκεκριμένος σπανός, αλλά το κείμενο κατέληξε να αποτελεί μια γενική γελοιοποίηση όλων. Ο Ιωάννης Χρυσόστομος έχει προταθεί ως πρόσωπο εναντίον του οποίου στρέφεται η σάτιρα, επειδή στις βυζαντινές εικόνες απεικονίζεται με λίγα ή σχεδόν χωρίς γένια (Eideneier 1990, 15-19), αλλά η πρόταση αυτή δεν φαίνεται βάσιμη. Οι ενδείξεις στο κείμενο που υποδηλώνουν μια προσωπική εμπειρία με κάποιον συγκεκριμένο σπανό είναι οι εξής: *Εφριζα καγώ, όταν ήλπιζα έχουν σε φίλον, όμως ελαθώθην ως άνθρωπος, πλην καλά*

επέγνων σου την διαγωγήν (στ. 970-971), *Άθλιε σπανέ, δέξου δώρημα τον ύμνον τούτον, όνπερ εκοπίασα διά σε, όπως σε γνώσκουσιν άπαντες* (στ. 1041-1042), *Πεπτρωμένον το πρόσωπόν σου, και εγώ ηγάπησα αυτό* (στ. 1061). Μια άλλη πρόταση (Καραναστάσης 2003, 75-96) ερμηνεύει το έργο ως είδος τελετουργικής σάτιρας που έχει σχέση με το κάψιμο του Ιούδα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας, γραμμένης μετά το 1492 κάπου στην Ανατολική Θράκη ύστερα από τον ερχομό των (Ισπανών Εβραίων στην οθωμανική αυτοκρατορία. Αν ευσταθεί αυτή η ερμηνεία, ο «σπανός» θα πρέπει να συνδεθεί με τη λέξη «Ισπανός», καθώς «Σπανός» και «Σπανία» –λέξεις που χρησιμοποιούνται συχνά μέχρι τον 16ο-17ο αιώνα– είναι λαϊκοί τύποι για τα «Ισπανός» και «Ισπανία». Επιπλέον, κάποιιοι μελέτησαν το κείμενο ως έργο μαύρης μαγείας και σατανισμού· άλλοι το διάβασαν ως σάτιρα που στρέφεται εναντίον του καθολικού κλήρου, ενώ δεν λείπει και η πολιτικό-φιλοσοφική ερμηνεία.

Υποθέσεις για την ταυτότητα του συγγραφέα δεν είναι εύκολο να γίνουν, αλλά εικασίες για την ιδιότητά του, βασισμένες σε στοιχεία και ενδείξεις μέσα στο κείμενο, φαίνεται πως δικαιολογημένα απασχόλησαν τους μελετητές. Έτσι, η σύνθεση, η δομή και, πολύ περισσότερο, το περιεχόμενο δείχνουν πως ο συγγραφέας, εκτός από ιατροσόφια και εξορκισμούς, θα πρέπει να γνώριζε πολύ καλά και το εκκλησιαστικό τυπικό και αυτός ήταν ο λόγος που ώθησε ορισμένους να υποθέσουν ότι ο δημιουργός ήταν κληρικός. Αξίζει να σημειωθεί ότι το εκκλησιαστικό τυπικό λειτούργησε πρωτίστως ως μέσο και όχι ως σκοπός της διακωμώδησης, ωστόσο η παρωδία του τυπικού φαίνεται να βρίσκει τη δική της θέση και να ενισχύει τη σάτιρα εναντίον του σπανού/των σπανών. Εκείνο που φαίνεται βέβαιο είναι ότι το έργο απευθύνεται σε ένα μορφωμένο κοινό, κατά πάσα πιθανότητα κληρικών, που ήταν εξοικειωμένο με το εκκλησιαστικό τυπικό, καθώς μόνο ο καλός γνώστης των θρησκευτικών κειμένων θα ήταν σε θέση να κατανοήσει πλήρως και να απολαύσει τη σάτιρα που στόχο της έχει τον σπανό ή τους σπανούς και όχι το τυπικό αυτό καθαυτό. Με κάποια ασφάλεια θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι το έργο προοριζόταν να ψάλλεται, καθώς ένα παρόμοιο κείμενο, γραμμένο από τον [Μιχαήλ Ψελλό](#) εναντίον του μοναχού Ιακώβου, ψαλλόταν. Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς πως και ο Σπανός είχε τον ίδιο προορισμό, ίσως μέσα σε ένα μοναστηριακό περιβάλλον, όπου πιθανότατα θα είχε κυκλοφορήσει κρυφά. Αλλά, τόσο οι

υποθέσεις για την ταυτότητα του συγγραφέα όσο και οι υποθέσεις για το είδος του αναγνωστικού κοινού/ακροατηρίου παραμένουν στη σφαίρα της εικασίας.

Το έργο παρουσιάζει μια αρκετά σύνθετη δομή και διαρθρώνεται σε διάφορα τμήματα τα οποία δεν είναι αμιγώς πεζά ή έμμετρα, ενώ ο ίδιος ο δημιουργός χαρακτηρίζει το κείμενο του είτε «[Κανόνα](#)» είτε «[Ύμνο](#)». Πρόκειται, επομένως, για μια ιδιαίτερη συγχώνευση έμμετρου και πεζού λόγου. Δεν είναι ξένη στη βυζαντινή παράδοση η δημιουργία κανόνων με μη θρησκευτικά θέματα και, για τον λόγο αυτό, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν σε εκκλησιαστικό μέτρο γράφτηκαν μόνο ύμνοι με θρησκευτική θεματική. Το κείμενο φανερώνει, επίσης, κάποια συγγένεια με τα ηθικοδιδασκτικά ποιήματα που έχουν τη μορφή ύμνου, λ.χ., εκείνα που έχει γράψει ο [Καισάριος Δαπόντες](#) (1714-1784) αιώνες αργότερα. Ως προς το θέμα της τολμηρής σάτιρας κατά του σπανού, το έργο δείχνει να εντάσσεται στην ίδια παράδοση που ανήκει όχι μόνο η σάτιρα του Ψελλού εναντίον του μοναχού Ιακώβου, αλλά και πολλά άλλα έργα.

Το κείμενο είναι αθυρόστομο, το λεξιλόγιο υβρεολογικό, βλάσφημο, και σχεδόν δεν υπάρχει σημείο του έργου από το οποίο να λείπουν αισχρολογίες. Η διακωμώδηση της εμφάνισης και ο εξευτελισμός της μοχθηρίας των πράξεων του σπανού φθάνουν μερικές φορές στην υπερβολή, εντείνοντας αφενός τη λοιδορία και αφετέρου τη γελοιοποίηση.

Το έργο διαρθρώνεται σε διάφορα μέρη και η δομή του θα μπορούσε να συνοψιστεί ως εξής:

A' Εσπερινός της Κυριακής (7-133):

α' Στιχηρά (7-50),

β' Αναγνώσματα (51-83),

γ' Απόστιχα, Απολυτίκιον.

B' Όρθρος της Κυριακής (134-1200):

α' Προοίμιον (136-181),

β' Κανών (182-652),

Δομή, Εισαγωγή, Ωδή α', Ωδή β', Κάθισμα, Ωδή γ', Ωδή δ', Ωδή ε' Κοντάκιον, Οίκος (183-329).

Συναζάριον (330-539) – Εισαγωγή, Αρχή, Η γέννηση του γένους, Το γένος των σπανών,

Το γένος του σπανού, Δοκιμασία, Ταξίδι, Εισάκωσις, Αλληλογραφία, Επιστροφή στο σπίτι, Η χτένα της γενειάδας και τα επακόλουθα, Τέλος.

Ωδή στ', Ωδή ζ', Μεγαλυνάρια, Ωδή η'.

γ' Εξαποστειλάρια (653-664),

δ' Πολυέλαιος (665-703),

ε' Αίνοι (704-738),

στ' Έτερα Τροπάρια (739-757),

ζ' Επιτάφιος – Εισαγωγή, Στάσις α', Στάσις β', Στάσις γ' (758-1154),

η' Ευλογητάρια (1155-1185),

θ' Τον ήλιον κρύψαντα (1186-1200).

Γ' Λειτουργία (1202-1257).

Δ' «Της Τάβλας» ποίημα κυρού Μαγκλαβά του Μπορδηλέτου.

Ε' Δεύτερο πεζό μέρος:

α' Προικοδοσία (1272-1325),

β' Ενδιάμεσο κείμενο (1326-1337),

γ' Ιατροσόφιν, θεραπεία (1338-1403).

ΣΤ' Επίλογος (1404-1428).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Eideneier 1990

Hans Eideneier (επιμ.), *Σπανός* [Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΔΠ 55], Ερμής, Αθήνα 1990 [χρηστική έκδοση].

Καραναστάσης 2003

Τάσος Α. Καραναστάσης, *Ακολουθία του ανοσίου τραγογένη σπανού. Χαρακτήρας και χρονολόγηση: μια ερμηνευτική προσέγγιση*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2003.